

1979

4. ČECHOVA OLOMOUC

JAN DVOŘÁK (1925)

- čtyřletý majitel rodinného divadélka –
- třináctiletý sokolský loutkář v Havlíčkově Brodě –
- dvacetiletý maturant Rg a student Státní odborné školy pro umělecký průmysl v Jablonci nad Nisou (návrhář, rytec a ciselér) –

JAN DVOŘÁK

ZKUSTE TO S NĀMI

KRAJSKĚ KULTURNÍ STŘEDISKO V OSTRAVĚ

1979

úvodem

Ještě si pořád mnoho lidí myslí, že loutkové divadlo je hlavně záležitost nějakého hlubokého zasvěcení, dlouholetého okukování těch, kteří už to „dovedou“, že je to především věc trpělivého cvičení se složitými a náročnými loutkami...

Ano, to je pravda – ale ne celá a úplná!

Platí vlastně jen pro zaběhnuté tradiční marionetářské soubory a různá ta „kamenná divadélka“ závodních klubů a osvětových besed. Tam je skutečně nutná poměrně dlouhá (a leckdy dosti nudná) průprava, tam se dědí vodičská (animátorská) dovednost z generace na generaci. A leckde se dokonce tají před jinou amatérskou konkurencí fígle v navazování, řešení vahadel, recepty na ten či onen trik nebo efekt. Nechci dnes s tímto podivným a zastaralým myšlením polemizovat – připomenu jen, že například národní umělec Josef Skupa ochotně pouštěl do zákulisí loutkáře beze strachu, že mu nějaký ten kumštýřský patent ukradnou. Opravdu se pak velice často objevovaly typicky skupovské prvky tu či onde – ale většinou se ukázalo, že je to pouhý plagiát, že nejde o umění, ale o epigonství, bezduché napodobení. Kumšt se nakonec bezpečně rozpozná, především proto, že jeho výsledky musí být t v o ř i v é.

DIVADLO VČEREJŠKA

Vraťme se však do onoho – dnes už poněkud historického – zákulisí divadélek, kde sada loutek čeká na své převleky, kde bývají nejrůznější dekorační prvky, sestavované podle předpisu „selská světnice“ nebo „královská síň“ či „hluboký les“. Jsou tu obligátní rekvizity a efektně nasvícená scéna. Musím přiznat, že se mi čas od času po takovém mile zastaralém divadélku jaksi zasteskne. Mám je docela rád, ovšem jenom tehdy, je-li děláno zručně a s fortelem! Scény musí být sestaveny opravdu ladně, oko se rádo pokochá na modrojasném horizontu, opona bezvadně funguje a ani moc při otvírání a zavírání nešramotí. Loutky jsou vkusně oblečeny, pohybují se s jistotou a tak přesně, že dokonce rozpoznáme, která z postav právě mluví. A navíc se tu hovoří (právem se dříve říkalo „recituje“) zřetelně, čistě a v přehledných charakterech. Nechybí ani tradiční zvoneček – všechno je jak má být. Dokonce i výběr her a nevтіravá úprava textů svědčí o dobrém vkusu

principála. Jaká je to však hrůza, když si to všechno představíme obráceně. Bohužel – takových špatně fungujících souborů je mnohem víc, než těch, které si soustavnou prací, pilným nácvikem a vysokou sebekritičností udržely svou solidní úroveň.

DIVADLO DNEŠKA

A tady jsme u toho: toto v dobrém smyslu staromilské a zodpovědně vykonávané divadlo je opravdu záležitostí „hlubokého zasvěcení a trpělivého cvičení“. Je to způsob, který se v široce založené a dobře organizované dělbě práce snaží především o pečlivou r e p r o d u k c i a vědomě se nepouští na cestu tvůrčího rizika. Dalo by se říct, že vyžití (moderně se tomu říká „seberealizace“) souboru míří spíš k dětem, tedy k divákům. Vychází se tu z předpokladu, že je především nutné pravidelně – jaksi „stůj co stůj“ – hrát a střídat poměrně široký repertoár i za cenu, že tu a tam slevíme z umělecké nebo technické náročnosti. Představujeme si, jak děti po takových pohádkách z našeho repertoáru dychtí – a zapomínáme, jak se v posledních letech dětský svět proměnil.

Uvědomujeme si, kolik hodin denně sedá dítě u televizoru, jak jsou už ti nejmenší školáci zatěžováni (nebo dokonce přetěžováni) úkoly, jak je vyčerpává špičkově chápaný sport, kolik vychází časopisů pro děti a jak bohatá je knižní produkce určená dětem? A co filmy? A co do omrzení oposlouchaný magnetofon s nahrávkami populárních zpěváků?

Jistě leckdo namítne, že právě loutkové divadlo by mělo být v této době spěchu, nervozity a technokracie nádhernou oázou srdce i přetěžovaného rozumu. Je to pravda – a vyznávám to i já. Jenomže to může dokázat jenom divadlo dobré, ba nejlepší! Pozornost a hluboký zájem upoutá jenom takové představení, které zasáhne diváky svou citovostí a opravdovostí. A znovu musím opakovat – svou t v o ř i v o s t í !

Ze své každodenní praxe víme, že i trochu skeptické a ve vztahu k loutkám jaksi omrzelé děti náhle ožijí a nadchnou se tím, představíme-li jim loutky náhle a nečekaně jinak: v odkrytém plánu, ve výrazném výtvarném zpracování, v improvizacích a výstupech, které bourají staré dramaturgické představy tuctových pohádek a mravoličných příběhů.

A zase je třeba připomenout, že netoužíme po tom, aby se loutky vyjadřovaly j e n o m takovým antiiluzivním způsobem, ale t a k é tímto modernějším, současnějším, experimentálním stylem. Do divadla loutek zde totiž proudí vlny aktuálnosti a autentičnosti. A diváci milují pocit, že jsou při-

tomni vzniku něčeho nového, něčeho, co se právě tvoří. Jeden moudrý pán (proč to neprozradit, byl to doktor Jan Malík) řekl kdysi v dobách, kdy se amatérům (dneska ZUČ) říkalo „lidová umělecká tvořivost“ ... „Kdo chce mít právo na takové titulování, měl by splňovat všechny tři přívlasky moderního amatérismu: i tu lidovost, i tu uměleckost – a hlavně tvořivost!“

Tento skvostný výrok, který jsem citoval docela volně, právem zdůrazňuje opět onu tvořivou složku ochotnické divadelní práce. Čili právě to, co jde proti pouhé reprodukci!

TVORBA, TVOŘIVÝ, TVŮRČÍ

Tedy tvůrce – člověk, který z čehosi udělá něco jiného, něco, co tu ještě nebylo. Třeba malíř, který na čisté plátno barvami namaluje obraz. Nebo sochař, který z lipového špaluku vyřeže figuru. Můžeme si na ni sáhnout rukou, je zcela určitá, dá se spočítat cena materiálu a práce. Ale její skutečná hodnota je „vnitřní“, řekněme „duchovní“. Na druhé straně truhlář také opracoval dřevo a udělal (nikoliv vytvořil) kus nábytku, který sice dokonale funguje a mnohdy je dokonce hezký, ale kvality tvůrčího činu dosáhnout nemůže a ani nechce. Je to dobré a poctivé řemeslo, nikoliv tvorba. Nebylo při tom totiž téměř žádné riziko, šikovnému řemeslníkovi se to prostě povést musí! Zatímco i ten nejlepší sochař má pouze naději, že onen dosud nehmatný pocit zamýšlené plastiky úspěšně vnutí vzpouzejícímu se materiálu. A na každém kroku přitom číhá nebezpečí: přílišná jistota a rutina, líbivost, lacinost, kýč. Nebo naopak přespříliš subjektivistické vidění, přílišná deformace, nerozlučitelná šifra a nečitelnost. Nebo tupá průměrnost tam, kde není dost odvahy a dovednosti potřebné k prošlapávání nových cest...

Mnohému se může zdát, že tato náročná měřítka tvůrčího činu jsou na naše „uměníčko“ trochu nadnesená. Není to pravda! I na malé ploše, i v našich miniaturních loutkářských rozměrech, můžeme a musíme všechny tvůrčí principy rozeznat naplno! Není třeba, abychom se k dobrým uměleckým výsledkům nějak složitě „protrpěli a propalovali“. Většinou se při práci budeme dokonce docela dobře bavit. Ale je třeba i tvrdě a ukázněně zkoušet, přemýšlet o slově i o pohybu figur, citlivě vnímat sílu jednotlivých metafor. Musíme se snažit neopakovat to, co už mnohokrát řečeno bylo, abychom nepřezvykovali věci známé, abychom naopak odkrývali nové pohledy a možnosti. Tedy znovu – od pouhé (i když dovedné) reprodukce k rozvíjení, hledání, obměňování – tedy k tvorbě!

DIVADLO ZÍTŘKA

A právě někde tady, na neprobádaných pěšinkách nových loutkářských možností, je krásný a převeliký prostor pro všechny ty, kteří se bojí „hoto vých“ divadel, pevného zákulisí, perfektních loutek, daných dekorací, předepsaných rekvizit a dokonalých hudebních nahrávek. Opatříme si své loutky sami, z věcí a materiálů dostupných a laciných. Nebudeme pro začátek loutkové divadlo hrát, budeme si s loutkami pohrávat. Spíš pro sebe než pro jiné. A věřme, že při tom objevíme ledacos, co naše náhodné diváky zaujme a okouzlí.

POKUSTE SE S NĀMI!

Zbavíme se vší loutkářské obvyklé a zaběhané techniky, zapneme naplno svou představivost. Snažme se ve všem, co nás obklopuje, vidět podobnosti a příměry pro něco jiného. Brzy poznáme, že se to kolem nás hemží materiálem, který přímo volá po loutkářském zpracování. A slibme si, že při všech těchto pokusech budeme myslet především na hereckou výrazovost svých improvizovaných figur, že jejich výtvarnost bude pouze prostředkem a nikoliv cílem našeho úsilí.

A protože všechno na loutkovém divadle vzniká z našich rukou, začněme tím, co je pro loutkáře – kromě talentu a citlivosti – snad nejdůležitější: **vlastníma šikovnýma rukama!**

loutky dlaňové

jsou nepochybně jedním z nejroztomilejších druhů improvizovaného divadla. V proslulé knižnici kupletů a krátkých výstupů pražského humoristy J. Švába-Malostranského popisuje se tato groteskní miniatura jako „trpasličí divadlo“. Obrázek napovídá, jak si z vlastních dlaní vhodným nalíčením a jednoduchými doplňky pořídíme znamenitou dvojici pro komický dialog. Nejsou-li k dispozici divadelní líčidla, vodové či temperové barvy, kterými bychom si na dlaň namalovali oči, tváře a pusy, pomůžeme si obyčejnou rtěnkou, uhlíkem z kamen nebo opálenou korkovou zátkou... Papírová čepice nebo kapesník místo šátku, ponožka místo klobouku, kousek provázku nebo kožešiny místo vlasů, pro dámy něco na krk – a už můžeme zkusit, jaká groteskní mimika se tu nabízí: vrtící se nos, ježící se vlasy, poskakující klobouk nebo třepetavé pírkó za kloboukem – to všechno jsou překvapivé výrazové možnosti tohoto improvizovaného žánru. Při hře nesmíme vytáčet loutky nosem k publiku, zachováme naopak přísný profil, abychom nezrazovali jejich přirozenou plošnost. Nebudeme je také příliš zdvihat nad zástěnu, protože by diváci začali pohřešovat ruce, které tu ovšem chybí. Ledaže bychom hráli jen figurou sólovou a její ruku by „zahrála“ naše levička.

Nemusíme se bát poohlédnout se sami po vhodných textech pro tyto primitivní, leč efektní loutky: dobrá anekdota, jejímž základem je dialog, nebo lidové vyprávění, kterých najdeme habaděj v nejrozličnějších sbírkách nebo starých kalendářích, to všechno je živná půda pro naše trpasličí divadlo. Můžeme ovšem s úspěchem ilustrovat také celou řadu písní, v nichž se nadsazená mimika našich dlaní náležitě uplatní.

Vystoupení nebude dlouhé, abychom neopakovali přece jen omezené možnosti těchto figur.

Objevíme-li v této disciplíně něco, co bychom případně rádi reprízovali někdy jindy (třeba pro jiné obecenstvo), můžeme se pokusit zafixovat dlaňovou improvizaci tak, že charakteristické doplňky a rysy naaplikujeme na rukavice. Místo očí knoflíky, ústa a obočí vyšijeme barevnou vlnou, háčkem můžeme „napoutkovat“ vlasy či vousy, pevně naaranžujeme klobouky a čepice. Pak už jen rukavici navlékneme – a naši aktéři jsou v několika vteřinách připraveni pro své nové vystoupení...

loutky pěštové

jsou proti našim dlaním, které byly vyloženě ploché, přinejmenším jakýmsi loutkářským reliéfem. Hlava, kterou tvoří pěst, nemá sice ještě plnou plastičnost, ale při jejím předvádění nemusíme být už tak strašně přísní na případné vytočení ze základní pozice. Tyto hlavy jsou také mnohem mimičtější a pohyby našich prstů, sevřených v pěst, umožňují překvapivě širokou škálu grimas, šklebů a pohybů úst, od něžného sešpulení rtů až po drastické otevření huby dokořán. Taková figura může mluvit, kouřit, čichat, popíjet, mlsně se olizuje, cení zuby (pod prst tvořící horní ret vložíme kousek prostříhaného papíru) – chová se vůbec velice lidsky. Závisí to nejenom od anatomie naší ruky, ale také od toho, jak složíme své prsty, aby hlava dobře vypadala a aby zároveň dobře fungovala. Obrázek ukazuje jenom základní nejobvyklejší možnosti. Ale nadaný komediant si jistě vymyslí a prověří řadu dalších variant, které odpovídají pohyblivosti jeho ruky a také ovšem tématu, které chce touto svéráznou technikou realizovat.

Pěst je například skvělým představitelem monologu, krátké povídky, šansonu nebo jiného literárního „miniútvaru“. Tento maličký rozměr předlohy je velice důležitý nejenom proto, že se při delším výstupu celá zásoba výrazů vyčerpá a trapně opakuje, ale i proto, že námaha při přísném a náročném držení prstů a dlaně je tak velká, že delší dobu hrát prostě nevydržíte. Ostatně zkuste – a poznáte sami!

Také tyto loutky můžeme prefabrikovat na rukavici, aby se jejich drsného půvabu dalo využít vícekrát, nejen v jediné prchavé improvizaci. V takovém případě můžeme pak při produkci použít triku překvapení: ukážeme nad paravanem ruku dlaní k divákům, hele, obyčejná rukavice! Jenomže v okamžiku se naše ruka obrátí, prsty vytvarují legrační obličej a obecnstvo je svědkem nečekaného zrodu loutky.

Na obrázku vidíme, jak se tyto primitivní mimické loutky dají zdokonalovat kostýmem. Dobře tu poslouží náš kabát nebo košile, kterou přehodíme přes předloktí, zatímco druhou ruku prostrčíme řádně rukávem. Tento naturalistický, autentický kostým je v zajímavém protikladu se stylizovanou tváří naší pěškové figury.

rukavice,

o kterých tu už byla řeč několikrát, mohou vlastně být také docela samostatnou loutkářskou odnoží. Zatím v našich cvičeních fungovala ruka jako tvář figury. Zkusme však způsob, při kterém se naše ruka stane postavou *celou*! Obě ruce nad paravanem automaticky vytvoří divadelní dvojici a my víme, že si na jeviště (třeba improvizované) každá taková dvojice přináší své konflikty. Ruka-figura například na partnera nereaguje, „dívá se“ dlaní do obecenstva. Ale její natočení k párové ruce značí „vidím tě“. Odvrácení hřbetem ruky „nechci s tebou nic mít“. Dotek jedním prstem může být stydlivý, škádlivý, dráždivý nebo karatelský. Prsty mohou hladit, objímat, odstrkovat, bránit se i útočit. Ruka sevřená v pěst zahraje přesvědčivě hněv nebo sílu, může se chovat agresivně nebo jako zoufalec, který mlátí hlavou do zdi. Naše ruce přejímají mnohovýznamovou roli plnou symbolů, plnou jednoduchých ale působivých básnických příměrů. Už sám princip rukou hrajících „celé lidi“ je vlastně obměnou klasické básnické zkratky „pars pro toto“ (část za celek). Kousíčkem člověka – jeho rukou – předvedeme člověka celého, možná líp, přesněji a hlavně stylizovaněji, než by to dokázal „celý živý herec“.

Dovedete si jistě představit, jak obtížné je **popisovat** tyto skoro nehmatné a těžko postižitelné věci, nápady a postřehy. Oč snadnější by bylo ukázat a naznačit alespoň několik málo pohybů a výrazů. O co účinnější by bylo **předvést vztahy** dvou herců-rukou, vrcholení jejich konfliktů i sblížení. Spoléháme však, že si takové minidivadélko sehraje sami, třeba jen tak pouze pro sebe. Loutkář má vždycky velkou výhodu v tom, že je si sám sobě divákem, pracuje přece mimo svou postavu, dívá se na ni zpod paravanu nebo z marionetářské lávky. Také zde na své ruce při hře dobře vidíme a můžeme kontrolovat přesvědčivost každého svého pokusu. A úspěšné etudě můžeme těma rukama, co na jevišti vystupovaly, sami sobě dokonce zatleskat!

Pro případné veřejné provedení můžeme zvolit rukavice různobarevné, neboť už sama barva nebo materiál napomáhají charakterizovat obě rozehrané postavy.

A vyzkoušejte si také, jak dojemně působí ruka nahá, jak docela jinak funguje dotek živé teplé pokožky, proti odcizenému gestu ruky v úpletu, v textilu nebo dokonce proti studenému dojmu rukavice z nablejskané kůže ...

Za zmínku jistě stojí ještě jedna „rukavicová“ možnost: Viděl jsem kdesi, že si loutkářská parta upletla zvláštní palčáky, tedy zimní rukavice, které kromě palce respektovaly také malíček. Tři prostřední prsty mohou proto přibližně tvořit hlavu, palec s malíčkem pak ruce této neobyčejné rukavicové loutky. Při pohledu na hřbet ruky je to docela obvyklá sportovní rukavice, ale dlaň je barevnými vlnami vyšita tak, že představuje obličej figury. Je to možná jenom drobná loutkářská legráčka, ale kdyby ji někdo citlivě promyslel a kdyby pro ni našel správné téma, objevil by se nový a svěží loutkářský princip ...

Zajímavým uplatněním rukavice je také loutka „na pět prstů“, která se hodí zejména pro postavičky mláďat: batole, malý medvídek nebo legrační čertík, to jsou příklady dobrého využití této svérázné anatomie, která sice nemá mnoho hereckých

možností, a hodí se proto jenom pro kratší výstup, ale přinese nečekaný a roztomile působící efekt. Viděl jsem kdysi sympatický výstup dvou medvíďátek, která si koulela po hrací liště paravanu míč. Hned jeden, hned zase druhý kamarád poštuchoval, škádlili se, trucovali, až nakonec rozehráli

skotačení s míčem s opravdovou dovádíivostí medvědích dětiček. A věřte, že všechny tyto pasáže sehrály rukavicové loutky s plnou přesvědčivostí. (Jen na okraj – k podobnému typu scének a mimických výstupů je téměř nezbytná dobrá rytmiická hudba.)

Na rukavice lze také naaranžovat celé skupinky malých loutek pro různé speciální výstupy nebo pro doplňující scénky davové. Obrázky ukazují několik zajímavých možností, jak takový miniaturní kompars uplatnit. Už na první pohled je jasné, že tu nemůže jít o nějaké zvláštní herectví, že je to spíš jen roztomilý nápad, kterým můžeme vhodně doplnit nějaké jiné loukářské číslo nebo etudu.

improvizovaný maňásek

je vlastně naše ruka, kterou více připodobníme anatomii člověka tím, že jí nasadíme něco jako hlavu. Obvykle na vztyčený ukazováček, který je ze všech prstů nejpohyblivější a který tvoří přirozenou osu loutkové postavy. Jako hlavička může posloužit všechno, co aspoň trochu hlavu připomíná: provrtaný ping-pongový míček, dětská míčudka nebo tenisák, jablko, do kterého snadno napícháme nos a oči. Ovšem klasickým materiálem pro takové narychlo spíchnuté maňásky jsou samozřejmě brambory, se všemi těmi roztodivnými výrůstky, důlky a bradavicemi. Hned si ovšem řekneme, že se nemusíme držet jenom brambor a že celou sadu výrazných loutkových typů nám poskytne mrkev, celer, kedlub, paprika či jiná zelenina a plody,

kteří lákají svým tvarem nebo barvou. Plně bychom přitom měli vycházet z původního tvaru materiálu a neměli bychom například nikdy zakrývat „bramborovitost“ brambor nebo „mrkvovitost“ karotky. Využijme naopak všech těch přírodních deformací, které jen tu a tam lehce doplníme vhodným zářezem, nebo připevněným odstřížkem hadříku, kouskem kožešiny, knoflíkem nebo cvočkem.

Dá se předpokládat, že v okamžiku, kdy si na ruku nasadíme takovou výraznou loutkovou hlavičku, začneme postrádat kostým loutky. I zde se vyplatí odvážná improvizace: na hřbet ruky přiložíme kapesník a jeho cípy lehce přichytíme svými prsty v dlani. Jindy můžeme použít podélného hadříku s otvorem pro ukazovák. Je to tedy jen jakýsi na bocích nekrytý přehoz, který někdy pro jistotu přivážeme nějakým prepásáním kolem našeho zápěstí – tedy kolem boků loutky. A je-li k dispozici větší kousek látky, vystříháme uprostřed otvor pro krk (ukazovák) a dvě dírky pro ruce loutky (palec a prostředník). Tento poměrně široký oblek – spíš plášť – splývá pak ve volných dekorativních záhybech až k našemu předloktí. Ve všech těchto případech vyčnívají z loutkového kostýmu nahé konečky našich prstů; nebudeme se pokoušet vytvářet nějaké speciální loutkové ručičky, protože hercovy prsty jsou dokonale pohyblivé a také citlivé. Jejich bezprostřednost se pak zvlášť příznivě projeví při hraní s rekvizitami. A to je – jak víme – maňásková kvalita číslo jedna.

Loutky z brambor se staly už dávno pojmem přesně ohraničeným, maňáskům se vůbec v minulosti často říkalo „bramborové divadlo“. Zasloužila se o to parodistická vlna kolem první světové války, kdy celá řada kumštýřů všech oborů se bavila touto na první pohled primitivní podívanou. V té době vzniklo také několik speciálních libret, která vědomě počítala s nejtypičtějšími možnostmi bramborových hlaviček: otrok nese například králi brejle na špendlíku, nasadí mu je na nos a tluče mu pak hlavou o hrací prkýnko, aby se špendlík řádně zapíchl. Na jiném místě se šermuje kuchyňskými noži (jaká skvostná parafráze rytířských mečů!) Vítěz při tom usekne kus bramborového obličejce svého soka a třímá jej pak na špičce svého „meče“. Snad všichni už z tohoto líčení cítíme, jak se tu krutost scénáře obrací v komiku, brutalita v novou kvalitu téměř poetickou. Všechno je totiž jenom „jako“. A všechno podávají naši malí bramboroví herci s lehkostí a vtipem, který bychom jinde jen těžko hledali ...

O tom, jak hrát s maňásky, bylo napsáno už mnohé. Ale je pravda, že jsou to materiály většinou těžko dostupné. Upozorňujeme proto na seriál SLABIKÁŘ LOUTKOHERGE, který vycházel v časopise Čs. loutkář v ročnících 1974 a 1975. Tam se ten, kdo chce do zákonitostí hry s prstovými loutkami vniknout hlouběji, dozví víc. My si dnes připomeneme jen to nejdůležitější:

... spodové loutky nemají podlahu, loutkář si ji „jen myslí“ a musíme ji proto důsledně dodržovat, aby naše maňáskové figury nesmyslně nenarůstaly nebo aby se nepotápěly ...

... u maňásků je důležitější to, co loutky dělají, než to, co mluví. Budeme se proto snažit hrát co nejvíc s rekvizitami, které nám umožní bohaté jevištní akce ...

... rekvizity mohou být značně nadnesené, přebíráme je rovnou z lidského realistického plánu. Tato groteskní rozměrová nadsázka maňáskům neobvykle vyhovuje ...

... neměli bychom propadnout okouzlení, jak snadno se maňásek rozhýbá, jak je čiperný! Začátečníci často provozují se svými loutkami nesmyslnou posunčinu, všechno se to hýbe najednou, divák se těžko orientuje. Hrajme jen těmi figurami, které právě jednájí, ať už slovem nebo pohybem. Ostatní loutky přihlížejí a reagují jen přiměřeně ...

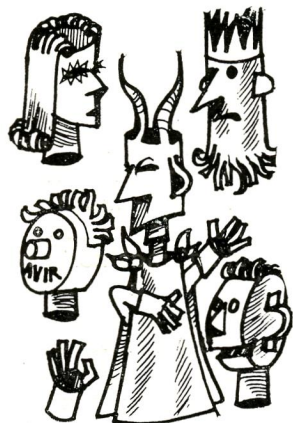
loutky z textilu

jsou samozřejmě docela blízkými příbuznými figur, s nimiž jsme si hráli doposud. Nejznámější jsou loutky uzlové, tedy panáčky, které umotáme z šátku, ručníku nebo ze sportovního trička – prostě z toho, co je zrovna při ruce. V rohu velkého šátku například uvážeme pořádný uzel, budoucí hlavu loutky. Tu potom podle své fantazie dozdobíme knoflíčkovými očima, pusou můžeme vyšívat několika stehy barevné vlny a hlavu doplníme stuhou, náušnicemi, brýlemi z drátu nebo jinými charakteristickými doplňky. Náročnější experimentátor využije delších cípů vyčnívajících z uzlu a zformuje je jako zaječí ouška, nebo je zpevní kouskem měkkého drátu a zkroutí je jako dívčí copy nebo kozí rohy. Zbytek šátku nebo ručníku tvoří přirozený kos-

tým vzniklé postavy. Schová se v něm celá naše ruka – a také zde prostrčíme nahé konečky svých prstů, které vytvoří ruce naší loutky.

Dalším často používaným materiálem v tomto „textilním oboru“ jsou staré punčochy a ponožky. Odstříháme vhodný kus, na konci svážeme, a přebývajícím kus (na temeni budoucí hlavy) můžeme rozstříhat jako vlasy. Hlavu vycpeme vatou, podvážeme pod bradou (místo krku je možno vsunout papírovou trubičku pro náš ukazovák), tvář opět doplníme knoflíčkovými očima, korálkem místo nosu, vyšítou pusinkou ... zkrátka jak kdo chce, co se mu líbí a jak to cítí. No a „hadrák“ je hotov!

Je popsáno mnoho způsobů, jak takové loutky z textilu vyrábět. Jenomže čím více praktických návodů nabídneme, tím méně budete sami hledat! A nám jde dneska právě víc o to hledání, než o pečlivou realizaci známých a prověřených receptů. Musíte sami procítit vhodnost různých materiálů a jejich přirozené výrazové možnosti. Představte si jen, jak báječně elastický, měkký a příjemný je úplet. Snad každá žena a dívka to s pletacími dráty dovede ... pokuste se tedy uplést nejen maňáskovou hlavu, ale i kostým a třeba i jednoduché ruce loutky. Hlavně zvířecí postavy se v této výrobní technice vyjímají zvláště; nebojte se kombinovat barvy, využijeme zbytků vln a můžeme i měnit sílu drátů nebo tlustších tyčinek, aby povrch úpletu byl co nejzajímavější ...

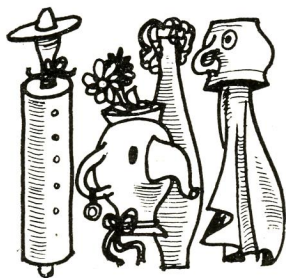

figury z papíru

jsou další dostupnou a zajímavou odrůdou maňásků. Vycházíme obvykle ze stočeného válce, na který lepíme detaily, nebo do něj prostřiháváme části obličeje (oči, nos, ústa nebo vlasy či vousy). Leccos můžeme samozřejmě dokreslit, domalovat, nebo polepit barevnými papíry. Dolepovat se dá i hadrovými odstřížky, které dokonce výhodně zpevní papírovou konstrukci hlav, zejména u loutek rozměrnějších. Ale to už opouštíme oblast lehkých improvizací a dostali bychom se příliš blízko k důkladnějším výrobním technikám. Zůstaňme raději u nápadů primitivnějších! Za základ papírových hlav můžeme využít i různých krabiček, obalů a sáčků. Nemusíme ani tady nějak příliš pečlivě zakrývat původní tvar, účel a reklamně

potištěné plochy. Naopak, pestré viněty krabiček mohou vydatně přispět k originálnímu vzhledu takto připravených loutek.

K figurám z kartonu se dobře hodí papírové ručičky, které navlékáme jako náprstek na špičky našich prstů. Hned však cítíme, že za tento vylepšený a stylovější vzhled loutek budeme muset zaplatit obtížnějším hraním s rekvizitami. Proto použijeme tohoto způsobu jenom tam, kde kontakt a práce živých prstů nejsou nezbytné.

loutky v kuchyni

vznikají především na podkladě podobnosti tvarů a barev. Říkáme-li například, že hrneček má ouško, proč z takového šálku neudělat figuru, která tím hrníčkovým uchem může skvěle naslouchat? Ale brzo přijdeme na to, že by z toho ucha byl ještě parádnější nos. A to už se naplno rozjíždí mašinérie naší představivosti, prohrabeme mamčinu kredenc a užasneme,

kolik podnětů zde najdeme pro další pokusy: cedník nám připomene pihovatou tvář, váleček na nudle bude při troše dolíčení vyčouhlá postava se špičatým kloboukem, konvice na kávu vypadá jako stará přísná prateta – všechno si zkrátka přináší do hry svou vlastní výbavu, svůj divadelní potenciál. Základní tvary dopracujeme tak, abychom zdůraznili zamýšlený charakter: dá se malovat přímo na povrch nádobí – nebo přilepujeme domalované detaily na papíře průhlednou lepicí páskou. Také lemovka na koberce dobře poslouží k upevnění doplňků. Nádobám se nic nestane a můžeme je později opět uvést do původního stavu, aby se máma nezlobila . . .

Každému je snad jasné, že všechny ty předměty nehrají samy sebe. Že hrníček není hrníčkem, ale malým klukem. Že konvice představuje starou dámu, že se vázička stává mladou dívkou. Právě v této symboličnosti, v přenášení významů, je pravý půvab takového malého improvizovaného divadelního představeníčka.

loutka a živá ruka

– to je způsob, který nám nejenom znamenitě ulehčí práci s přípravou figur, ale rozšíří i jejich herecké možnosti. Maňásková anatomie, které jsme se dosud převážně věnovali, hodí se pro loutky menší. Nabízejí se nám však často materiály a předměty rozměrnější – a zde už pak jedna ruka nestačí. Můžeme sice maňáskový způsob ovládnutí rozehrát d v o u r u č n ě, jak to ukazuje nákres. Jako kostýmu použijeme malého dětského trička nebo košilky, ale figura je nakonec strašně „sražená“, má krátké tlapky vyrůstající vlastně přímo z ramen – a hlavně – hrozně brzo nás začnou bolet ruce, které nepřirozeným způsobem zdvíháme nad hlavou.

Rádi se proto odhodláme k daleko smělejší nadsázce a pokusíme se rozehrát figuru, kde naše pravice ovládá hlavu (ta může být dosti hmotná a velká) a levičkou hrajeme „živou“ ruku loutky. Celou loutkovou postavu oblékneme do nějakého lehce naaranžovaného kostýmu. Nejlepší se hodí nějaká splývavá látka, úplet (svetr či tričko) nebo volný kus textilu, třeba ručník nebo ubrus.

Samozřejmě nevýhodou takového „jednoručního“ řešení je to, že můžeme hrát jen postavu sólovou, zatímco u maňásků jsme sami postavili pár pro dialog. Předpokládejme však, že se do těchto pokusů a etud pustíte s kamarádem nebo s přítelkyní a že pro případné setkání tří postav získáte ještě dalšího zájemce. V takové trojčlenné buňce se totiž pracuje nejlépe, nápady se zdravě množí a násobí, je z čeho vybírat.

Ale teď zpět k okamžiku, kdy jsme prvně uplatnili princip živé ruky: otvírá se nám celá řada nových hereckých možností. Částečně jsme je možná odkryli už při prvních pokusech s loutkami dlaňovými a pěstovými, jenomže tam se muselo gesto ruky přizpůsobovat nebo dokonce podřizovat plošnosti hlav. Navíc nedocházelo k tak dráždivému kontrastu mezi mrtvým materiálem obličeje a mezi živou rukou, jak to pociťujeme nyní u našeho posledního pokusu. A protože kontakt ruky s obličejem je při hře s loutkou jedním z nejdůležitějších loutkohereckých principů vůbec, podívejme se na jejich vzájemné vazby poněkud důkladněji:

Hlavně musíme pochopit, že neživý loutkový nepohyblivý obličej dostává jaksi mimoděk mimiku v okamžiku, kdy se ruka loutky přiblíží nebo dokonce dotkne loutkové hlavy. Vyzkoušejte si pohyby a gesta ruky, směřující od hrudi přes krk a bradu, přes nos a čelo, až na temeno hlavy! Loutka v jednotlivých okamžicích začíná postupně vyjadřovat stavy, nálady a pocity, které se dají opsat slovy nebo větičkami: ... na mě je přece spolehnutí ... je mi úzko ... bolí mě v krku ... mám nebo nemám ... málem jsem se prozradil ... moc to tu nevoní ... radši se na to nedívat ... běda mi ... já blázen ... pozor, nápad ... jak to slunce pálí ...

Všechny tyto významy tedy může vyjádřit ruka s jednotlivými partiemi obličeje. A to jsme uvažovali jenom jediný stereotypní pohyb ruky, dlaní k figuře! Jiné natočení ruky, dotyk na tváři nebo na skrání, gesta k uším nebo v týlu hlavy – to všechno by přineslo další nové výrazy, které by se dále rozhojnily tím, že by začaly hrát jednotlivé prsty naší ruky, že bychom uplatnili celou její živost a hereckost ...

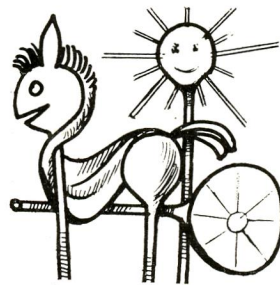
A ještě jednu ryze loutkohereckou poznámku: Hlavním úkolem loutkáře je přesvědčit diváky, že mrtvá hmota naší loutky žije. Ne ve skutečnosti, ale umělým jevištním životem. Že je to živoucí dramatická postava. A zeptáme-li se sami sebe, čím se tato životnost projeví především, odpovíme: postava musí v první řadě v n í m a t (tedy vidí, slyší, hmatá, čichá a má dokonce i chuť). Ale nejenom vnímá, m y s l í jí to! Dovede své dojmy, city, nálady i stavy sdělit a reaguje přiměřeně na okolní svět – tedy na prostor, partnery a dramatické situace. Jde zkrátka o to, aby postava, kterou loutkářsky vytváříme, měla nejenom přitažlivý a zajímavý vzhled, ale i odpovídající „inteligenci“, která se ovšem především musí projevit p o h y b e m. Je samozřejmé, že nám při tomto oživovacím procesu vydatně může pomoci slovo nebo zvuk. Ale zásadní rozžítí loutky musíme dokázat i v pantomimě, která se slov vzdává. Je pravda, že jsou některé disciplíny (jako je například stínohra), kde má slovo váhu větší a kde gesta figur tuto mluvenou či zpívanou předlohu spíš jen ilustrují. Obecně však můžeme potvrdit zásadu, že pohyb je hlavní prvek, který způsobuje onen obrazcem přesně definovaný „zázrak oživé hmoty“.

A zde je tedy hlavní potíž všech metodických materiálů, které se snaží o loutkohereckou výuku: jde jenom těžko a velmi nepřesně popsat, jak se má figura pohybovat. Je zde totiž příliš mnoho proměnlivých faktorů, např. vzhled, materiál, proporce, anatomie a technologické řešení loutek. To všechno zcela zásadně ovlivňuje možnosti jejich rozehrání – a nám nezbývá, než čtenáře svých úvah pouze navádět na jakousi přibližnou dráhu. Musíme přitom spoléhat na jejich představivost, na jejich citlivost a také na přímo příkladnou poctivost: při všech pokusech si totiž vytváříme

nějakou představu nebo domněnku, jak by asi příslušný herecký výraz měl vypadat. V té chvíli pracujeme vlastně tak trochu jako vlastní režiséři. Nápad provedeme (jsme v tom okamžiku loutkoherci) a přitom velmi přísně a kriticky pozorujeme, do jaké míry je předebraný výraz přesvědčivý. Nyní jsme sami sobě diváky a kritiky. Ale ve všech těchto fázích hledání musíme být opravdu a bezezbytku nároční! Jinak se nedostaneme dál, než k primitivním náznakům jakéhosi obecného pohybu, který nic přesného nevyjadřuje, k pouhé posunčině, která ovšem nedovede říci nic opravdu zajímavého o nitru naší postavy.

vařečky a jejich využití

to je už dneska obor vlastně samostatný. Hlavně dětské soubory nacházejí v tomto lehce dostupném a inspirativním materiálu výhodný technologický prototyp. Vařečky mohou především dobře sloužit jako loutky typu *marotta*: figury na hůlce, s volně připevněnými rukama, které nejsou nijak zvlášť ovládány ani bezprostředním vkládáním loutkářových prstů, ani vodicím drátem. Ruce se pouze samovolně kymácejí podle těla. Naučíme-li se takovou loutkou šroubovitě pohybovat tak, aby se jí pěkně natřásala sukýnka, nebo aby se jí paže čile komíhaly podle boků, pak kráčí, pospíchá nebo tancuje. Případné rekvizity připevňujeme přímo k ručičkám (věci na odkládání nejlépe spínacím knoflíkem-patentkou).

Jinak je pro životnost maroty rozhodující hlavně přesně směřovaný pohled, to jest správné na točení (případně naklonění) celé figury. Hrajeme zde opravdu spíš celým tělem, není tu totiž jiných kloubů, které by umožňovaly nějaké detailní rozehrávání. Proto také můžeme ve svém „marotovém“ výstupu postihnout jenom základní nekomplikované dramatické vztahy a situace. Výstupy těchto panáčků nebudou proto trvat příliš dlouho a hodí se pro ně především nenáročné písně a tanečky, mají vůbec hodně blízko k lidové poezii a folklóru.

Ovládnutí pevnou hůlkou zajišťuje dostatečný temperament pohybu, nevýhodou je plošnost hlavy a nutnost držet převážně frontální polohu – tedy tváří k obecenstvu.

S lidskými postavami bychom ovšem v našem repertoáru sotva vystačili. Potřebujeme obvykle celou sadu zvířat a zvířátek, strašidel, čertů, všelijakých potvor a jiných pohádkových bytostí. – A právě tady se ukáže síla naší představivosti, tady se prověří síla našeho loutkářského nadání. Zde nabývá na ceně smysl pro nadsázku a groteskní deformaci, cit pro absurdní spojování skutečného a nemožného. Zdánlivě nemožného – protože na loutkovém divadle je vlastně možné všechno!

Je samozřejmé, že naše obrázky ukazují jenom strohý základ, obecné možnosti. Vy ve své práci budete ovšem počítat s každým zajímavým detailem: uvažme jen, kolik možností vyplývá z toho, že vařečku pouze neomalujeme, že ji můžeme na vhodných místech provrtat, proříznout její obvod, obracet ji buď lící (prohlubní) nebo rubem (vypouklinou). Všimáme si i jejich dřeva. Na některém exempláři je cítit „fládr“, tedy kresba stromu a jeho „léta“. Jinde je začernalý souček, tam zase náhodný odštěpek. Všechno nám může a musí být vodítkem a podnětem k dalšímu zpracování. Nevytváříme ostatně jenom loutky, ale i rekvizity, terén a dekorace. Takže z vařeček pořizujeme vůz, slunce, květiny, stromy, větrný mlýn nebo jízdní kolo – prostě všechno, co ke hře potřebujeme a co nám vařečky svou „vařečkovitostí“ mohou poskytnout. Nemůžeme jimi totiž představovat něco, co by se přičilo jejich tvaru, materiálu nebo všeobecné divácké představě...

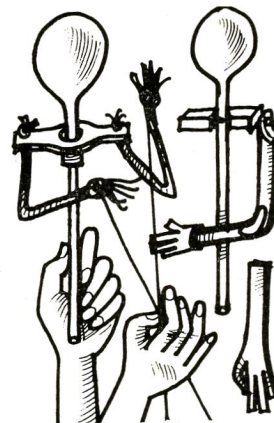
javajky z vařeček

jsou opravdu velmi podobné předchozím marotám. Jenom jejich ruce budou ovládány dráty nebo vodicími hůlkami, stačí k tomu ale i obyčejné špejle.

Také o javajkách a jejich výrazových možnostech se podrobně psalo ve „Slabikáři“ Československého loutkáře. My u své vařečkové varianty pouze zdůrazníme, že ačkoliv javajky ze všech druhů loutek nejvíc tíhnou k hereckému naturalismu a nežádoucí popisnosti, nám toto nebezpečí nehrozí. Stylizovanost našich panáčků je tak velká, že k nějaké netvůrčí nápodobě živého jeviště dojít prakticky nemůže...

Naše primitivní javajky mají ramena buď pevně přibitá nebo přivázaná k ovládací hůlce, takže se při pootočení hlavy otáčejí také paže. Tento způsob však vždycky nevyhovuje a můžeme konstrukci loutky vylepšit tím, že jsou paže připevněny na prokluzujícím prstenci ze silného drátu, z kožené podložky nebo z kusu provrtaného dřeva. Hlava se pak volně otáčí – a ramena při tom zůstávají v klidu.

Téměř ideálním materiálem pro vytváření paží a rukou je silnější provaz nebo šňůra, tenčí lano nebo těsnění na okna a dveře, které běžně dostaneme v obchodech. Stejně dobře ovšem poslouží kožený řemínek, řetěz nebo gumová hadice, kterou vykrojíme v lokti tak, že se pak snadno a přesně při tlaku ovládacího drátu ohne v pravém místě. Vlastní ruku vyřešíme tím, že na šňůře uvážeme uzel s roztřepeným koncem, do kůže řemínku nastříháme prsty, na hadici nasadíme gumu většího průměru a také v ní nařízneme náznakovou anatomii zápěstí a prstů. Spokojíme se zde jenom přibližným tvarem ruky a jejího členění (ani ty prstíčky nemusíme moc přesně počítat). Neběží o nějaké zvlášť náročné zpracování výtvarné, jde přece hlavně o budoucí schopnost přesvědčivě gestikulovat nebo podržet v ruce nezbytnou rekvizitu, tak jak to náš výstup vyžaduje. Zajímavé je, že právě taková „nedbale“ zrozená a jenom hrubě nastylizovaná ruka, jako je třeba ten roztřepený uzel, mívá lepší a působivější gestikulaci, než pečlivě propracovaná pacinka. U ní si totiž naši

diváci nemohou nic domýšlet, všechno je dáno, proces je doveden až do konce. Zato v tom tlapci na konci špagátu musí divák ruku a její prsty teprve objevit, musí spolupracovat, musí si mnohé představit a jaksi dotvořit. Nebojme se proto náznaků, pracují pro nás! Na zkratce rukou si to ověříme dokonale.

Javajky mají proti dosavadním primitivnějším figurám samozřejmě možnost zahrát party daleko složitější. To ovšem předpokládá, že každou takovou loutku ovládá jeden loutkoherec, aby mohl rozehrát současně hlavu s trupem a zároveň obě ovladatelné ručičky.

Zde se už můžeme pustit do ucelených textů – a pokud nemáme nic vhodného, můžeme se dokonce odvážit k vlastní dramatizaci. Zejména nejmenší dítko přijmou vděčně jakoukoliv známou pohádku, kterou jim svými vařečkami javajkové konstrukce předvedeme. Přitom si jistě uvědomíme jednu z hlavních výhod podobných improvizovaných figur: diváci automaticky slevují ze svých nároků na literární hodnotu předváděného textu. Provizorní charakter loutek opodstatňuje vlastně i provizorium literární ... A to je přednost, která nás může zbavit posledních rozpaků a ostychu a která nám dovolí, abychom si své textíky napsali sami.

A ještě jedno „dramaturgické“ upozornění: Loutkové divadlo je ze všech divadelních druhů nejbliž principům epickým. Velice dobře tedy snese pouhé vyprávění místo čistého dialogu, a my proto můžeme libovolně nasazovat například komentář a střídat ho s řečí jednotlivých postav, střídat zkrátka vyprávěčův part s dialogem. A není snad zapotřebí zdůrazňovat, že tato poměrně velká volnost při využívání epičnosti je u našich improvizovaných žánrů ještě daleko přirozenější, a že ji proto budeme využívat opravdu naplno. Už proto, že vyprávět dovede skoro každý. Ale napsat přímé řeči, vložit figurám do úst správná a charakterově výstižná slova, to už je opravdu kumšt a umí to málokdo. Takže s chutí do vyprávování loutkami!

loutky z lahví

mají hned celou řadu zajímavých půvabů a výhod: jsou stylově jednotné, velmi snadno dosažitelné (všechno je prakticky zadarmo) a vynikají tvarovou bohatostí. Vítaná je i jejich stabilita, protože umožní i jedinému loutkoherci rozehrát suverénně hned několik postav najednou.

Ten, kdo se pro etudu s lahvemi rozhodne, zažije potěšení hned při vybírání vhodného materiálu: necháme se především inspirovat nikoliv obsahem, ale skleněným tvarem těchto postav. Všechny nám totiž něčím bezděčně připomínají lidi. Jedna je štíhlá, druhá probraná v pase, další baňatá nebo plochá. Roli samozřejmě hraje i barva skla, ale také nálepky pomáhají charakterizovat vznikající figuru. Snažíme se proto zakomponovat viněty do kostýmu, aby se uplatnil jejich ornament nebo dokonce proslulá značka vína či destilátu.

Na přechodu hrdla a „těla“ láhve připevníme ruce. Opět mohou být z vyzkoušených materiálů (provaz, kožený řemínek, odstřížky látek nebo papírové proužky). Už předem tušíme, že daná staticčnost – nebo spíše omezená pohyblivost –, která je pro láhve tak typická, pronikne nutně i do celého rozehrání figury. Nebudeme se proto snažit o nějakou mimořádnou pohyblivost paží a rukou.

Kostým lahvových loutek by mohl být prajednoduchý, už proto, že tu chybí nohy a tak vlastně řešíme jenom horní část figury. Tím víc se zato vyžijeme při zpracování hlav. Nebude jistě nutné nasazovat na hrdlo nějakou složitou plastiku obličej, daleko působivější bývá typická čepice, šátek nebo klobouk se širokou střešou. Vždyť i pouhé vlasy z nějakého štrapatého materiálu vyjádří vzhled a vlastnosti takové loutky líp, než realisticky propracovaná hlavička s nějakým přesným výrazem.

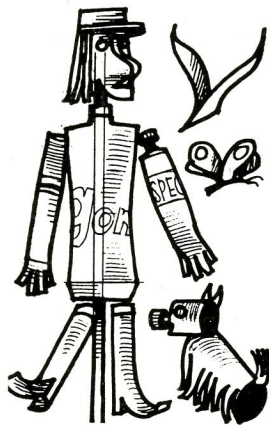
Loutky z lahví jsou vlastně ty nejprimitivnější *marionety* – tedy loutky závěsné, ovládané zhora. Jsou ovšem zároveň dokonale „samostojné“ a náš první herecký úkol spočívá v tom, abychom našli pro každý typ vhodnou chůzi. Do zátky jsme zarazili pevný drát nebo hůlku zakončenou nějakým háčkem, kroužkem nebo držadlem, kam zároveň připevníme nitě od rukou nebo případně další ovládací mechanismy. Touto vodící tyčí můžeme figuru natáčet nebo posunovat vpřed, můžeme ji kolébat nebo dokonce rolovat kolem svislé osy. To vše (v různém rytmu a v různých roz-

měrech) funguje jako chůze, poklus nebo tanec. Lahvová figura nemůže sedět a všechny podobné situace musíme proto nějak šikovně opsat nebo obejít. Zato výborně leží (povaluje se, spí, odpočívá, plíží se nebo hraje mrtvolu).

Působivým prvkem hry s lahvemi je samozřejmě i jejich zvuk, cinknutí skla, dupnutí, klapání rozkolébaného dna nebo dokonce šplouchání nějaké tekutiny uvnitř láhve. To všechno můžeme v pravém okamžiku uplatnit jako přirozenou a překvapivou součást hereckého výrazu.

Nejvhodnější dramaturgickou látkou pro tento druh loutek jsou nepochybně písničky, které se dají snadno a s velkým půvabem ilustrovat. A až si tento nejpřirozenější způsob vyzkoušíte, můžete se pustit do textů složitějších.

umělé hmoty

patří dnes k nejrozšířenější obalové technice a tak se pro loutkáře stávají vítaným materiálem pro vytváření působivých figur. Také tady je základní surovina zadarmo, stačí jen po nějaký čas sbírat pilně všelijaké ty lahvičky, tuby, kanystříčky, spreje, kelímky, mističky a sáčky z nejrůznějších hmot. Z nich pak sestavujeme, lepíme, prostřiháváme, provlékáme, sešíváme a nýtujeme efektní a lehoučké loutky – i celou další potřebnou výpravu našeho výstupu.

Tohoto „umělohmotového“ principu využijeme nejlíp při figurách spodových, které mají být lehké a snadno ovladatelné. Jsou to zejména loutky hůlkové: hlavní ovládací tyč prochází tělem až do krku figurky. Krk může být případně

z pružné hadice nebo spirály, která pak umožní sklánění hlavy (taháme za nit upevněnou k bradě) nebo její samovolné potřásání při všech prudších pohybech. Ruce těchto louteček můžeme ovládat dráty nebo hůlkami, nohy (pokud jsme je vůbec k loutce přidali) pohybují se volným kyvem.

Také zde se nemusíme snažit zakrýt nebo přemalovat původní materiál. Využijeme naopak barevnosti hmot a jejich lisovaného povrchu, abychom zdůraznili improvizovanost, nápaditost a tvořivost našich postupů.

Hůlkové loutky mají nejenom bohatou pohybovou škálu a herecký rejstřík, ale mají především dostatek „temperamentu“, protože díky pevné ovládací tyčce dovedou se pohybovat velice čile a rázně. Hrají také bez velkých problémů s rekvizitami, které jim buď vkládáme přímo do ruky, nebo je k rukám loutek přikládáme na zvláštní ovládací hůlce nebo drátu. Tato možnost už ovšem není zdaleka tak přesná a musíme dávat pozor, aby se rekvizita od loutkové ruky neodpoutala a „neplavala“ volně vzduchem. Proto obvykle děláme na ovládací tyčince nějaký háček, kterým ruku loutky k rekvizitě přichytíme.

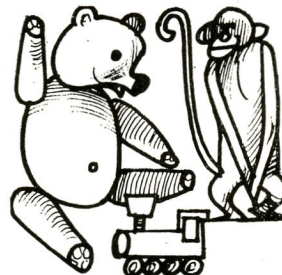
Značným problémem hůlkových loutek je myšlená podlaha. V případě, že hrajeme loutkami konstruovanými jen pro pohled „od pasu nahoru“, není věc tak složitá. Jestliže však položíme myšlenou podlahu jeviště až na úroveň hrací lišty (na úroveň paravanu), jsou vidět nohy loutek, chodí po neskutečné podlaze – a co hlavně – diváci daleko soustavněji sledují přesnost naší chůze a našich postojů. Proto se obvykle na takové zástěně klade jakýsi první dekorální plán, nízký terén (tráva, květiny, zábradlíčko nebo nízké předměty), který nepřesnosti naší hry nenápadně ukryje.

Repertoár hůlkových loutek bývá podobný jako u improvizovaných javajek.

dětské hračky

Ize také velmi úspěšně zapojit do našich divadelních experimentů. Známe přece celou řadu bajek a oblíbených zvířecích pohádek. Proč je tedy neodehrát příslušnými figurkami a hračkami? Stačí jen, abychom takovou „přeškolenou“ loutku připevnili na vodící hůlku nebo drát, a to buď zdola nebo naopak marionetářsky shora.

Pokud je hračka kloubená, můžeme tyto klouby poněkud uvolnit (jsou sestaveny pro manipulaci živou silnou rukou)

a můžeme pak tyto pohyblivé části navázat. Uvidíte, jak se malí diváci potěší, když se jejich důvěrně známé hračky náhle „samy“ rozhýbají...

Nezapomeňme na to, že loutkové divadlo nezpodobuje jenom postavy lidí a zvířat, ale že vládne i kouzlem oživovat věci. Takže všechny ty literární pohádky a vyprávěnky o zlobivém autíčku, o pyšné mašině nebo o neposlušném míčku mají také v našich pokusech své domovské právo. Zde je třeba říct, že při rozehrávání podkládáme a vnucujeme těmto ožvlým předmětům lidské pocity, že je necháváme reagovat tak, jak cítí a jednají lidé. Což ostatně platí v plné míře i o rolích zvířecích.

Půvab těchto ožvlých hraček však přece jen především spočívá v tom, že se tyto věci (které dítě při hře posunuje nebo rozhýbává svou rukou) rozehrají náhle jaksi na dálku! Tedy přidech kouzla a roztomilého zázraku.

věci a předměty

jsme už v některých případech používali jako základní materiál pro vznik figur. Různě jsme je předělávali, doplňovali, kostýmovali – zkrátka připodobňovali normálním loutkám. Pokusme se však zahrát některý ze zamýšlených výstupů vhodnými věcmi přímo! Nejde pak samozřejmě o výsledek v pravém slova smyslu loutkový, i když i tady (a možná „právě tady“) myslíme a cítíme jako loutkáři.

Jestliže je obvykle symbolem dramatické postavy loutka, která člověka nebo zvíře do značné míry zpodobuje nebo dokonce přesně vystihuje, u rozehraných věcí a předmětů působí psychologický mechanismus jinak: deštník například upjatého nudného elegána přímo nezpodobňuje, spíš nám ho jenom při-

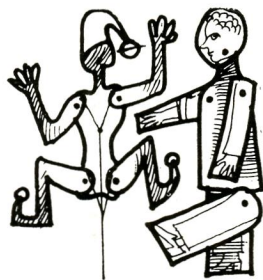
pomíná. Ale začneme-li s ním loutkářsky zacházet, manipulovat, můžeme dosti snadno a s opravdu velkým efektem dosáhnout toho, že dobře vystihneme nejenom vnější chování, ale i vnitřní život

– tedy city – této staromódní postavy. Je to pak jakási „hra na druhou“, počítá se s maximální spoluprací diváků, s jejich citlivostí a inteligencí. Pracujeme čistými metaforami.

Má-li ovšem náš systém symbolů působit naprosto spolehlivě, musíme vybírat materiál obecně srozumitelný. Krásné minidramátko se dá například sehrát s umělými květinami. Růže bude pravděpodobně první milovnicí, tulipán spíš jako mladokomik, šerík básník, kosatec milovník, kopretina skromná dívenka. Všechny tyto květy z papíru, hedvábí a drátků přinášejí do hry své ustálené a konvenčně zafixované charaktery. Je to tedy jakási věcná „komedie del arte“, divadlo daných typů a nezaměnitelných symbolů.

Takové hry s věcmi a předměty se v posledních letech využívá zejména v černém divadle, které je může oživovat nejsnadněji. A tak jsme viděli výstupy lampiónů, deštníků, míčů, květin, hry s lanem, oživlé hudební nástroje, klobouky a čepice, šaty nebo prádlo – zkrátka všechno, kde se dají vyznačit a rozehrát jednoduché vztahy a situace. A to v základních schématech manželského trojúhelníku (ošklivý leč bohatý manžel – ona – a chudý avšak fešácký kavalír), nebo podle modelu David–Goliáš (malý a chytrý proti silnému hlupákovi), a jindy zase podle vzorce pěkná Kolombina, drzý Harlekýn a dojemně nepraktický Pierot. Patří sem i všelijaké motivy klaunské (vzpoura materiálů), čísla cirkusová (někdo někoho nebo něco neúspěšně drezíruje) a také výstupy sympatického nešiky, který kazí řadě vojáků defilírku.

Ze zkušenosti víme, že se mnohé z toho dá zahrát vhodnými předměty přímo, bez černodivadelních triků a efektů. Záleží především na dobré volbě symbolů a na přesném zapojování jednotlivých postav do hry s plným respektováním jejich přirozených možností.

loutky plošné

se zpravidla vyskytují všude tam, kde hrajeme pro nejmenší diváky. Děti je milují proto, že jim připadají jako ožvlé ilustrace, které zrovna vyběhly z jejich obrázkových knih.

Tradičním typem takové plošné loutky je „tahací panák“, dávná primitivní hračka rozšířená po celém světě. Vidíme na ní, že je to figura s volně kloubenými údy, které rozhýbáme zatažením za provázek. Je jasné, že takový pohyb je čistě mechanický a s herectvím nemá nic společného. Kdybychom však

podobně zkonstruovali loutku upevněnou na silnější ovládací hůlce a její nohy, ruce a hlavu rozehráli pevným drátem nebo táhlem z plexiskla, dalo by se zahrát už poměrně přesně.

Do našich improvizací patří tyto loutečky hlavně proto, že je můžeme řešit svérázným způsobem koláže. A to tak, že na pevnější kartonový základ jednotlivých částí těla (například na rozstříhanou krabici od bot) nalepujeme vybrané výstřižky z barevných časopisů: obličej, jednotlivé nohy a ruce (ale také všelijaké technické prvky, které části lidského těla připomínají). Skládáme tak montáž detailů, které jsou velmi často silně nesourodé, ale v konečném dojmu působí pak nejenom překvapivě a svěže, ale i komicky anebo poeticky, právě tak, jak to dokáže právě jenom koláž.

Jednotlivé části plošňáků spojujeme zauzlovaným provázkem s podložkami, nebo roztahovacími nůty, případně ozdobnými cvočky s dvojitou roztahovací nožkou, jakými se obvykle zavírají vzorkové obálky. Nezapomeňte, že při polepování kartónu vzniká nerovnoměrné pnutí na polepené straně a že se po uschnutí obvykle papír prohýbá a kroutí. Zabráníme tomu tím, že polepujeme i stranu zadní, buď s nadějí, že využijeme nějak vtipně i tohoto rubu loutky, nebo tato záda figury přelepíme jakýmkoliv papírem, aby se tah vyrovnal. V každém případě sušíme části koláže v přiměřeně zatíženém (zalisovaném) stavu.

Tyto loutky jsou výrobně opravdu snadné, můžeme si jich lehce pořídit dostatek. Už proto, že kde chybí autentický časopisový výstřižkový materiál, chybějící části dokreslíme, domalujeme nebo doplníme zajímavými odstřižky z textilu. Plošné figury se tedy hodí především k ilustrování vhodných říkadel, epigramů, básniček, popěvek, písní, bajek a anekdot.

stínohra

je loutkářský obor, který je v našich zemích rozšířen jen nepatrně. Přesto bychom se právě proto mohli pokusit o ty docela jednoduché stínoherní varianty: Je to především r u k a a její s t ě n. Všichni jistě známe ty mile naivní stínové obrázky, kterými se lidé určitě bavili už od pradávna. Jsme-li jenom trochu zruční a svedeme-li několik takových zvířecích nebo lidských siluet, můžeme tímto primitivním, ale opravdu sugestivním způsobem zahrát aspoň jednoduchou bajku.

Naše kresby předkládají základní galerii takových stínových postaviček. Dovedete si jistě představit, jak každá z nich ožívá sebemenším pohybem jednotlivých prstů, které tvoří třeba bradu nebo rty.

Poslední obrázek ukazuje, jak formujeme některé obtížnější stíny: potřebné partie vystříhneme z papíru a přidržíme je v prstech hrající ruky. Tento jinak cizorodý materiál na stínu dokonale splyne a pomůže nám tam, kde by prsty samy sotva stačily. V tomto dotváření stínů pomohou dobře i některé příhodné domácí předměty...

stínový maňásek

je také poměrně málo známou a přece velmi snadnou a vděčnou stínovou loutkou. Zkuste si vystříhnout takovou loutku, jejíž stín promítneme na jemné plátno nebo matný papír, napnutý v rámu.

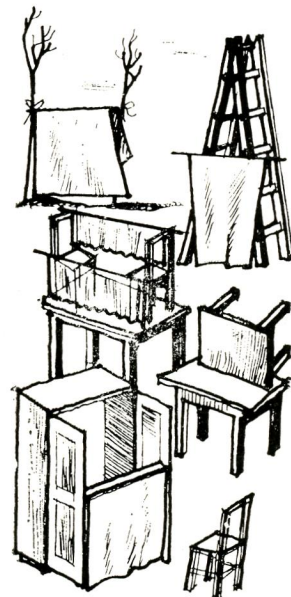
Z tužšího papíru (aspoň kladívková čtvrtka) vystříháme profil hlavy, siluety rukou a obrys těla. Na potřebných místech ponecháme úzké proužky papíru a slepíme je do prstenců, které pak navlékáme na prsty. Nákras také ukazuje, jak loutky hrají s rekvizitami. Je ovšem ještě snadnější vystříhat daleko širší sadu rukou s různými předměty v dlani nebo s různým vyhraněným gestem – a nenápadně pak tyto ručičky ve vhodném okamžiku vyměnit.

Je-li dostatečný počet loutkoherců, vyplatí se nám, aby každý hrál jenom jednou loutkou. Volnou druhou rukou si pak přidrží obrys těla a může pak daleko volněji rozehrát hlavu a ruce své postavy. Musí-li figura hrát opačným směrem, obrátíme ji prudkým pohybem, abychom nezradili její plošnost. Světelný zdroj (svíčku, žárovku nebo jednoduchý diaprojektor či obyčejný reflektorek umístíme raději pod divákův zorný úhel, aby neoslňoval a nerušil klidný pohled na stínítko... Důležité je dodržovat nejenom správnou výšku, ale i vzdálenost od plátna. Jinak se loutky deformují, zvětšují a rozmazávají.

improvizované jeviště

pro své výstupy pořizujeme případ od případu. Protože nejvíc uvažovaných disciplín se hraje způsobem s p o d o v ý m, zopakujeme si několik řešení jednoduchých zástěn: příkrývka přehozená přes šňůru nebo tyč (může to být i smeták domácí), rozevřená skříň, různě sestavené stoly a židle. Velice dobře slouží a opravdu komediantsky vyhlíží rozevřený žebřík s výkrytem.

Výstupy marionetové hrajeme obvykle jen na ploše stolu nebo na převrácené židli. Nic nevádí, bude-li loutkáře při práci vidět, i to patří k slavnému obřadu improvizace!

Milí přátelé, pročetli jste úvahy o tom, jak se dá „loutkařit na koleně“, bez složité výbavy, bez velkých souborů, z radosti a tvůrčího přetlaku. Jistě se vám nepodaří všechno, každý z vás vládne ostatně jinými předpoklady a každý najde zálibu v něčem jiném. Ale jedno by mělo platit pro všechny: radost ze hry, radost ze vzniku dramatického života.

Pokuste se o to s námi!

Jan Dvořák: ZKUSTE TO S NĀMI

Metodický materiál k 4. festivalu amatérských loutkářských souborů Čechova Olomouc 1979. Vydalo Krajské kulturní středisko v Ostravě. Ilustrace autor. Povoleno OK Sm KNV pod č. 1134/79-Kol/Lo-403/16 dne 24. května 1979. Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., Olomouc, závod 11, třída Lidových milicí 5. – Neprodejný tisk.

- pětadvacetiletý zakladatel
vojenského loutkářského kroužku
v Banské Bystrici –
- šestadvacetiletý člen Divadla S+H
(postupně loutkoherec – šéf
výpravy – režisér – vedoucí
uměleckého souboru a dramaturg);
člen tvůrčí skupiny SALAMANDR –
- devětadvacetiletý externí pedagog
loutkářské katedry DAMU
(technologie, herectví s marionetou)
- čtyřicetiletý ředitel Východočeského
loutkového divadla DRAK v Hradci
Králové –
- dvaadvacetiletý odborný asistent
DAMU (režijní výchova a herectví
s loutkou – dodnes)
- jedenapadesátiletý umělecký šéf
a dramaturg DRAKu (dodnes) –

V edici ČECHOVA OLOMOUC dosud
vyšlo:

Dr. J. Malík: **Loutkářský Klicpera**

Zd. Bezděk: **Tři moravští autoři
loutkových her**

Fr. Sokol: **Současné problémy
loutkářské dramaturgie**